

*Сулайманкулова М.Б.***АЛМАМБЕТ МЕНЕН ЧУБАКТЫН ЧАТАГЫ - КЫРГЫЗДЫН ЭПИКАЛЫК ООЗЕКИ ДРАМАСЫНЫН ҮЛГҮСҮ***Сулайманкулова М.Б.***КОНФЛИКТ АЛМАМБЕТА И ЧУБАКА – ОБРАЗЕЦ КЫРГЫЗСКИХ ЭПИЧЕСКИХ УСТНЫХ ДРАМ***M.B. Sulaymankulova***QUARREL CHUBAK AND ALMAMBET - SAMPLE ORAL KYRGYZ EPIC DRAMA***(1-макала)*

УДК: 371,01/11

В этой статье рассматриваются всесторонние виды эпоса «Манас» и конфликт «Алмамбета и Чубака»

Ключевые слова: эпос "Манас", устный драма, игра, ссора, конфликт, диалог, драматический сюжет, драматические элементы, драматические речи.

Бул макалада «Манас» эпосундагы ар тараптуу корунуцтор, жана «Алмамбет менен Чубактын» чатагы каралат.

Негизги создор: «Манас» эпосу, оозеки эпикалык драма, пьеса, чатак-конфликт, драмалык текст, драмалык диалог, драмалык сюжет, драмалык элементтер: түйүндөлүү, чиеленүү, кульминация жана чечилүү, драмалык речь, ж.б.

This article discusses the comprehensive types of epos "Manas" and the conflict "Almambet and Chubacca"

Key words: epic "Manas", oral episekaya drama, play, quarrel, conflict, drama drama diolog, dramatic plot, dramatic elements, dramatic speech.

Улуу «Манас» эпосунун кыргыз элинин турмушунда аткарып келген тарыхый - маданий функциясын академик Б.Юнусалиев төмөнкүдөй деп таамай аныктаган: «Манас» жүздөгөн жылдар бою кыргыздар үчүн таалим алуучу роман-китептин, таасирдүү сахнанын жана экрандын, өткөндү эске салуучу тарых китебинин ролун аткарган». Эгерде «Манас» кыргыз эли үчүн сахнанын ролун аткарса, анда сахна катары жашаш үчүн эпос биринчи иретте, драматургиялык касиетке ээ болушу керек болучу. Анткени, драматургиясыз сахна жок. Ушундан улам биз академик Б.Юнусалиевдин жогорудагы аныктамасына мына бул ойду кошумчаламакпыс: «Манас» кептеген кылымдар бою алатоолук калк үчүн оозеки эпикалык драманын милдетин аткарып келген. Чынында эле, сюжет жагынан алып Караганда, «Манас» эпосу драматургиялык сапат-касиеттерге бай чыгарма. Манасчы өзүн тегеректеп угуп отурган көпчүлүктү оозеки көркөм тексттин мына ушул драматургиялык касиети менен, мындайча айтканда, сюжеттик окуянын конфликтүүлүгү жана драматизми менен өзүнө тартып кеткен. «Манастын» кээ бир сюжеттик окуялары өзүнчө эле бир буткен пьесаны да элестетет жана өз-

гөчө драмалык касиетке эгедер. Манасчы эл алдына келгенде угуучуларга эпостун ошондой курч драмалуу мерчемдерин биринчи иретте тартуулаган. Эл да кээде ошону суранган. Андай түйүндүү драматизмге сугарылган мерчемдүү сюжеттерге «Алмамбет менен Чубактын чатагы», «Тайторунун чабылышы», «Кошой менен Жолойдун күрөшү», «Чон казат» сыяктуу окуялар кирет. Эл алдында манасчы тарабынан ушул сюжеттер тез-тез айтылган. Буга мисал катары Кусейин Карасаевдин төмөнкү эскерүүсүн келтирүү ылайык. 1930-жылдары «Манасты» эл арасынан жыйнап кагазга түшүрүү актуалдуу болуп турган кезде К.Карасаев атайын Ысык-Көлгө иш сапарга барып, С.Каралаевге жолугуп, аны борборго Фрунзеге алып келип, К.Тыныстанов, Б.Солтоноев, О.Алиев сыяктуу белгилүү инсандардан турган комиссияга тааныштырат. Ошол тарыхый учурду К.Карасаев минтип эскерген: «Касым эл менен отурганда тамашалап сүйлөгөн, адамдарга ат койгонду жакшы көргөн киши болчу. Бул отурушта да К.Тыныстанов жөн отурбай, «Сен бозонун тобун жеген тор быштыдай неме экенсиң», - деп Саякбайга ат кое салса болобу. С.Каралаев жүрөкзаада болуп, саруулап калды. Эшикке чыгып кеткен, бир кезде мени чакырды.

- Ой, Кусейин, тиги жерде отургандардын ичиндеги башы чарадай боз жалпак киши манасчыбы?

Сакемдин сүрөп калганын байкап: андан чочулабаныз, сизден башка манасчы жок. Ал Тыныбектен жаттап алганын айтып атат. Жакшылап, өзүңүз үйрөнгөн, элдин арасында отургандай Манасыңызды келиштирип айтып бериниз. Ошолор жактырып калса, жаздыруунун чарасын көрөбүз, - дедим. Үйдө отургандар «Чон, казаттан» айтууну талап кылышты. Саякбай жакшы аткарды. Айрыкча, «Манаста» Алмамбет менен Чубактын жол талашканын келиштирди. Андан кийин мен Койдуу карыядан уккан «Тайторунун ат чабышта чыкканын» айтууну сунуш кылдым. Саякбай аны өзү кошо ыйлап аткаганда, отургандар кошо жашыды. Мына ошентип, Саякбай билермандардын сынынан да отту. Отургандар бир ооздон Саякбайдын «Манасы» жазылсын деген пикирге келишти. Саякбайды эл ичинен табуу, жаны

манасчы менен таанышуу, андан «Манасты» жазып алуу мына ушинтип башталган».

Мына ушинтип, ушул мисал да далилдеп тургандай, айрыкча «Алмамбет менен Чубактын чатагын» манасчылар да берилүү менен аткарган, угуучулар да кызыгуу менен уккан, дайыма «репертуардык активде» туруп келген эпостун эпизоддорунун бири болгон.

Темадагы «чатак» деген сөздүн өзү эле угуучуну кызыктырып, өзүнө тартып турат. Бул жерде сюжеттин негизинде чатак жатат. Ал эми чатак, башкача айтканда, конфликт - бул драмалык чыгарманын бирден-бир жанрдык белгиси. «Конфликт драманын кыймылдаткыч күчү» - деген аныктама бекеринен айтылбайт. Жогорудагы «Манастын» кээ бир сюжеттик окуялары өзүнчө эле бир бүткөн пьесаны элестетет деген ойдун «Алмамбет менен Чубактын чатагына» түздөн-түз тиешеси бар. «Алмамбет менен Чубактын чатагынын» драмалык чыгарманын өзүн элестетип тургандыгын белгилүү театр таануучу Жаныш Кулмамбетов да төмөнкүчө белгилейт:

«Эпостун текстинен келтирилген бул мисалдан окуянын өөрчүшү, кейипкерлердин кулк-мүнөзүнүн сүрөттөлүшү, кадимки драмадагыдай бүтүндөй бойдон конфликтке, диологго негизделгенин баамдоо кымбатка турбайт. Биз мисалга алган сюжет дапдээр драмалык текст болуп эсептелет. Пропорциясын чыгарганда да, мисалга алынган эпизоддун үчтөн эки бөлүгү тикелей диологдон турат. Ал эми калганын, манасчынын баяндоосун оозеки ремарка деп мүнөздөө туура».

Эмесе, «Алмамбет менен Чубактын чатагынан» оозеки драма экендигин иш жүзүндө ырасташ үчүн эпостун аталган сюжетин драмалык жанрга коюлуучу теориялык талаптардын көз карашынан туруп талдоого өтөлү.

«Алмамбет менен Чубактын чатагы» Чон казат алдында Кыргызчал баштаган кырк чоронун ордо оюнунан башталат. «Калабалуу Кыргызчал, ордодон оюн салганы, оендордун баарысын, чакырып жатып алганы», - деген манасчынын сөзүн Ж.Кулмамбетов жазгандай, пьесанын адаттагы ремаркасы катары түшүнүүгө болот. Кырк чоронун бир жагында Кыргызчал, экинчи жагында Ажыбай баш болуп жыйырмадан экиге бөлүнүп, оюнду баштап жатышы ордо оюнунда кумардуу атаандаштыктын курч болорунан алдын ала белги берет жана кырк чоронун экиге бөлүнүшү кадимки драмалык чыгарманын сюжетиндеги өйүз-бүйүз туруп бет келишкен каармандардын карама-каршы жайгашыш тартибин көз алдыга алып келет. Ордо оюнунда Ажыбай баш болгон тараптагылар утушка ээ болушуп, бирок алар канды чертип чийинден чыгарууну оюндун кызуусу менен унутуп коюшат. Бул жагдай манасчынын сөзү менен (ремарка) мындайча айтылат:

Ажыбайдын балдары,
Апкаарып атып жүрүшүп,
Андабастан калганы,
Сызыкка жакын четинде,
Көмүскө жерде кан калды.

Муну Кыргызчалдын тобу тараптагы Жайнак байкап калып, Ажыбай тараптагыларга мындай дейт.

Жайнак: - Тозулган болсо ойнунар,

Томпойду жерге коюнар.
Апылдап жүрүп баарынар,
Андабай таштап салдынар,
Атылбай калды каныңар,
Каны нарды мен атам,
Мен атканда бек атам,
Бербердигер бир өзүн,
Бере көргүн деп атам.

Жайнактын канды силер ата албасанар, силердин колуңардан келбесе, анда томпойду мага бергиле, мен атам дегенчелик сөзүнө Ажыбай тараптагылардын тобундагы Кадыр аттуу чоро чычалап, кайра анын өзүн келекелеп, кычыктуу сөзүн ачытат.

Кадыр: - Бу сөздү айта салганы.
Ал сөзүн кылып келеке,
Түмөн, Кадыр деген бар,
Ордунан тура калганы:
Байкап кандай билбейсин,
Башынан жүргөн жолунду!
Баятадан, Жайнагым,
Байладымбы колунду?
Азыр эле, сен Жайнак,
Аткычыл боло койдунбу?!
Оболдон бери көргөнбүз
Атып жүргөн ойнунду.
Каадалуу кыйын эр болсон
Кан атуучу сен болсоң,
Атып ала койгун деп,
Сен уткан болсоң биздерди,
Төгүн эмес чын ушу,

Төрт байталдан тойдум (төрт байтал деп байгеге коюлган жылкыны айтып жатат- М.С.).

Кадырдын көпчүлүктүн көзүнчө мындай келекелеген, басынткан шылдындуу кеби Жайнактын бир жагынан ызасын келтирип, экинчи жагынан ар намысын козгойт. Окуя андан ары күтпөгөн жакка бурулуп, төмөнкүчө өсүш алат:

Ызаланып эр Жайнак,
Чийинди басып тонкойду,
Мээлеп туруп бек койду.
Бере көр кудай деп койду,
Намыстанып жан чыкты,
Аткан жерден кан чыкты,
Канга томпой жетиптир,
Катуу тийип томпою,
Кан алыска кетиптир.
Кан болуптур аткан ок,
Кайсы бири көрүптүр,
Көбүрөөгү көргөн жок.
Көрбөгөндүн баарысы
Көнүлдөрү шат болуп,
Көбүрөөк күлүп калышты
Ажыбайдын тарабы.
Анда Серек карады,
Кубанбай калгын куу балдар,
Кужулдаган жамандар,
Атып кетти каныңды,
Кубантпай кал деп жаныңды
Айтып Серек салганы.
Кайда, кайда, кайда деп,
Калабалуу Бозуул,
Канга чуркап барганы.
Жылас болгур, кайтадан

Жыдымакка салганы.
Буяктан туруп Кыргызчал
Кыйкырып сүйлөп калганы.
Акбалтанын Чубагы –
Кыргызчалдын жолдошу,
Арстандын бири бу дагы,
Кошуунга кенеш айтмакка
Кошко кеткен убагы.
Колу-башы селкилдеп
Ордунан Ырчы турганы.

Жайнак канды атып сыртка чыгарып жатса,
Ажыбай тараптагы Бозуулдун муну мойнуна албай
жыдымакка салганы Кыргызчал тараптагылардын
безине тийип, ачуусун келтирет. Канды чертип, чий-
инден чыгарган Жайнактын эрдигин Бозуулдун мой-
нуна албай, жыдыкай деп жанын жегенине чыдай ал-
бай Ырамандын Ырчы уулу «колу-башы селкилдеп»,
ордунан тура калат.

Ырамандын Ырчы уулу:
- Өзүңөр чүкө чыгарсан,
Баштыгыңа салдыңар,
Мактанып сүйлөп калдыңар.
Жалгыз канды биз алсак,
Кандайлыктан Бозуул,
Жыдымакка салдыңар?
Аткан сайын көбөйт
Өзүңөрдүн ойнунар,
Биз бир жалгыз кан алсак,
Жооноет экен мойнунар.
Оодардык дейсин оюнар,
Кылган шертиң чын болсо,
Кычылашпай конар.
Бозуул: - Түзбү дебей, түгөңгүр,
Кыйшык аттын каныңды.
Түзбү деп бир ооз айттым деп
Безеленбей Ырчы уул,
Бере койгун жаныңды.
Кыргызчал: - Атканда чыкты каныңар,
Ажыбайдын тарабы,
Акыры ушу кан менен
Кошо чыкты жаныңар.
Ордо оюнду, бээлерди,
Баарын силер алыңар.

Кыргызчалдын кан менен кошо жаныңар, мын-
дайча айтканда, абийринер кошо чыкты, уят-абийи-
ринерди унуттуңар, байгени ала бергиле деген кыя-
паттагы ачуу сөздөрү ортодогу кызып бараткан ма-
милени курчутат.

Бозуул: - Кой, кой десе болбойсун
Ак сакалдуу башыңда,
Алтымыш келген жашыңда,
Арам сөздү койбойсун,
Атпай элдин баарысын
Акмактан бетер ойлойсун,
Манасчы: Аксакалдуу адамга,
Асылба деп бияктан,
Ырчы уул сүйлөп калганы.
Ырамандын Ырчы уулу:
- Жашыңа келбей жайрайсың,
Кырчынында кыйрайсың,
Кабагыңды түйөсүн,
Качан болсо Бозуул
Мыктуусунуп жүрөсүн.

Ачууланган бу кишиң-
Ак сакал Кыргыз турбайбы,
Апси сени урбайбы!
Уруп кеткен Бозуул,
Урушуп жаткан Кыргызлың
Улуу киши турбайбы,
Нукусу сени урбайбы!

Ырчы уулдун Бозуулга берген бул репликасы-
нан кийин чыналып осуп бараткан диалогго Алмам-
бет менен Чубактын ысымдары аралашат. Бозуулдун
Ырчуулга анча ойлонбой ачууланып айткан төмөнкү
каяшасы Алмамбет менен Чубактын ортосунда ча-
тактын чыгышына көрөңгө болуп кызмат кылат.

Манасчы: Ырчы муну айтканы,
Ырчынын сөзүн уккан сон,
Бозуулдун келди шайтаны:
Бозуул: - Атавдын керу, Ырчы уул!
Ар качандан бир качан
Журтка айтасың куу сөздү,
Куу сөзүн болсо, сеники,
Кужурум келет меники.
Арамдык кылган иши жок,
Азыркы турган аскерде
Алмамбет сыңдуу киши жок.
Ар качандан бир качан
Айтасың абжор сөзүңдү,
Алмамбет баатыр келгени,
Андыган сенин езунду,
Ачайын азыр көзүңдү!
Алмамбет сени жектеген,
Айлыңды жакын кондурбай.
Алысыраак кет деген,
Ажырап кетээр кезинде
Абакем бакай эптеген.
Ошол Ырчы сенсиндеп,
Ойротко маалим кемсин деп,
Баргамын сенин ордуна,
Баатыр Алман куш көрдү,
Сага окшогон капырлар
Барган жерге бата албай.
Пайдасы жок муш көрдү.
Ошондой кийин сен бардың,
Нойгуттун оюн Чубакка,
Ушул элдин тентеги –
Орондогон чунакка.
Өзүм өөдө -өзүңдөн,
Сөзүм өөдө сөзүңдөн,
Айбан чалыш Ырчы уул
Андап кара мен жакка,
Алмамбет менен ыркым бир,
Айыл консом кыркым бир.
Чубак сенин жолдошун,
Журттун баары куп билет,
Чуусуз күнүн болбосун!
Ырамандын ырчы уулу:
- Баарын уккун, кара журт,
Кадырың жетик карың ук,
Ката дебей, каның ук,
Бузук деди биздерди,
Кудай өзү бир билээр
Ким жамандык издээрди.
Күлдү журтка билиңди,
Күбө кылам сиздерди.

Бозуулдун тенирден тескери сөзүнө теңсинбеген, Алмамбетти Чубактан жогору койгон мамилесине териккен Ырамандын ырчы уулу «байым Чубак экен деп, башкада жүрүп нетем деп, жакыным Чубак экен деп, жаманда жүрүп нетем деп, ордон менен ойрон кал, ушунчамда кетем деп». Арал деген жерде жаткан Чубак баатырга ызаланган бойдон шашылыш аттанып жөнөйт. Ордо оюну токтойт. Ушуну менен бул «пьесанын» биринчи көшөгөсү аяктаган сыяктуу.

«Алмамбет менен Чубактын чатагында» адегендеги ордо оюнунда атаандаш тараптардын ордосунда чыккан тирешүү кадимки пьесадагы конфликттин түйүндөлүш стадиясын элестетет. Ордо оюнуна байланышкан сюжеттик кырдаалды Жаныш Кулмамбетов мындайча туура мүнөздөйт: «Кермур айтышуу күчөп, конфликт улам өөрчүп, тараптардын кагылышуусу келишпей турган мүнөзгө ээ болот. Улам жаны кейипкерлер окуяга кошулуп, чыр-чатак ырбап жүрүп отуруп, өтө масштабдуу мүнөзгө өтөт. Бири-бири менен келише албаган эки тарап жеңишке жетишүүнүн аргасын жасап, улам жаны амалдарды ойлоп таба башташат. Мына ушул эпизоддо автордук баяндаманын көлөмү да, функциясы да өтө аз. Окуянын негизги кыймылдаткыч күчү кейипкерлердин ортосундагы конфликттүү диалог». Ж.Кулмамбетов бул жерде сахна искусствосун түшүнгөн адис катары ордо оюнундагы окуянын конфликтүүлүгүнө жана анын диалогиялык мүнөздө баяндалышында. Демек, «Алмамбет менен Чубактын чатагынын» драмалык табиятына басым коюп жатат. Бул туура. Бирок, биз буга мындай ойду кошумчаламакпыс. Туура, драманын спецификасы-диалог. Бирок, диалог прозалык чыгармада да орун алат. А түгүл көпчүлүк бөлүгү диалогдордон турган прозалык чыгармалар да бар. Анда драмалык чыгармадагы диалогдун прозалык чыгармадагы диалогдон айырмасы барбы? Драмалык диалогдун спецификасы эмнеде? Эмне үчүн «Алмамбет менен Чубактын чатагындагы» диалог драмалык диалогго жатат? Маселенин сыры төмөндөгүчө. Буга байланыштуу адабияттын улуу теоретиги В.Г.Белинскийдин мына бул оюн эске түшүрүүгө туура келет. «Драматизм жөнөкөй эле сүйлөшүү эмес, сүйлөшкөндөрдүн бири-бирине тийгизген жандуу таасири. Мисалы, эки адам кандайдыр бир нерсе жөнүндө талашып кетсе, бул жерде драма эмес, драманын элементи да жок. Бирок, алар бири-биринен үстөм болушу үчүн, бири-биринин мунезунун кандайдыр бир жагына тийүүгө аракет кылса, же кычык жерине тийип койсо жана ошол талашта алардын мүнөзү көрүнсө, ал эми талаштын жыйынтыгында экөөнүн бири-бирине болгон мамилеси өзгөрсө - бул өзүнчө бир драма». В.Г.Белинскийдин ушул аныктамасынын ыңгайынан Караганда ордо оюну учурундагы чоролордун ортосундагы диалог жөнөкөй гана жайынча кермур айтышуу, талаш-тартыш эмес, тескерисинче, бири-биринин кычыгына, намысына тийип, буйурду кызыткан, бири-бирин сөз менен жыгууга, бири-бирине үстөм кылууга багытталган, ортого от койгон тараптардын тирешүүсүн курчутуп, персонаж дардын өз ара мамилесинин капысынан өзгөрүшүнө шыкак болгон диалог экенине күбө болуп отурабыз. Де-

мек, «Алмамбет менен Чубактын чатагындагы» диалог драмалык диалогдун тибине жатат.

Драмалык сюжетке түйүндөлүү, чиеленуу, кульминация жана чечилуу деген биринин артынан бири келген элементтер мүнөздүү экендиги белгилүү. Ушул планда карап көрсөк, ызаланган Ырамандын Ырчы уулунун Чубакка келип төмөндөгүлөрдү айтышы менен сюжеттик окуя чиеленүү жагына оойт.

Ырамандын ырчы уулу:

- Айтыша келсе, атан тең,
Алакан ачса, батан тең.
Нойгуттан болгон сен болсон,
Ойрон тейит мен болсом,
Сени да кудай урбайбы
Кытайдан келген кызыталак –
Алмамбет кулдан кем болсон,
Падышалык өкүмөт
Башында бу кул алганы –
Кан көтөрүп салганы
Кан өкүмүн бул алды,
Калмактан келген жай таппай,
Кангыраган кул алды.
Кыргыздын журтун бул алды,
Кылчуу өнөрдүн баарысын
Кытайдан келген кул алды.
Жол өкүмүн алганы,
Кол өкүмүн алганы,
Аз келгенсип алары
Чалгынды кытай чалганы,
Акыл, кенеш кепте жок
Акбалтанын Чубагы.
Оорукта жатып алганы.
Ошолордун баарысын
Не кылайын деп койсом,
Бозуул деген эменин,
Жебеген богу калбады.
Жергенде журуп каралаш.
Жээгинде журуп аралаш,
Мени кудай албады!
Ары түбүң тең тууган,
Тең туугандан кем тууган,
Сени кудай албады!
Алмамбетти көтөрүп,
Арбак урган
Боз жигит Айтпаганы калбады.

С.Орозбаковдун вариантында ушул «тузу ачуу» сөздөрдү ушинтип Ырамандын ырчы уулу айтса, С.Каралаевдин вариантында мындан да ачуу жана осол турде Кыргызчал Чубакка айтат.

Колдо калган Кыргызчал,
Айтып турган кеби ушул:
«Ой, Акбалтай кандын Чубагы,
Адамдыктан сен кеттин,
Акылы жок чунагым!
Чубак болбой жерге кир,
Казылбастан көргө кир!
Туубай туура чөгүп кал,
Тирүү жүрбөй өлүп кал!
Арак ичпей таш ичкин,
Аздык кылса арагын
Атандын канын кошо ичкин!
Алмамбет чалгын чаларбы?
Кеңеште жок, көптө жок,

Келберсиген эр Чубак.
Кошко жатып калабы,
Кытайга тийип келген жылкыдан
Соогат сурап алабы?
Кечээ Жылгындынын оюнда,
Кең Таластын боюнда,
Жаяны кесип жечү элең,
Аракка тоюп алганда,
Ала көөдөн акмагым,
Ааламды бузам дечү элең!

Адатта драмалык речь экспрессивдүү келет. Каармандын речи жөн салды сөз эмес. Ал эмоциялык чыңалууга толгон, өзүндө күчтүү энергетиканы алып жүргөн, сахнадагы кийинки ташталчу кадамга же чечимге таасирин тийгизген речь болот. Ыраамандын ырчы уулунун жана Кыргызчалдын Чубакка карата сүйлөгөн, эмоцияга сугарылган бул сөздөрү өкүчтүү чыккан жана нагыз драмалык речтин өзү болуп саналат. Бул сөздөр Чубакка өтө күчтүү таасир бергендиги жана каармандын күтүүсүз кадамына олуттуу түрткү бергендиги менен эсте калат. Ырчы уул менен Кыргызчалдын намыска тийген сөздөрүнөн кийин Чубактын таштаган кадамы сюжеттик конфликттин күтүүсүз бурулушуна жана ырбашына алып келет. Бул драмалык ситуациядагы Чубактын кыймыл-аракети «Манаста» төмөнкүчө сыпатталат:

Арстандай көзү жайнады,
Күрөктөй болгон кашка тиш,
Жара-жара чайнады.
Ачуусун көрүп Чубактын,
Жолдоштору дүрбөдү,
Сабыр кыл деп калын кол,
Айтканга чубак көнбөдү,
Алтын жаак айбалта,
Арстан көк жал Чубагы
Билеги не чалды эми,
Арнап соокон алмасты
Кынай белге байланып,
Жабдыктарын шайланып,
Астындагы мингени
Ашкере тулпар көгала ат,
Акбалтайдын Чубагы
Алышса адамдын алы жетпеген,
Арстандын тиши өтпөгөн,
Таласка Кен-Кол тен эмес,
Баатырлыгын сураган,
Манастан Чубак кем эмес.
Шыңга келген, кен далы,
Энгечер бойлуу, ийни кең,
Боору, сырты бирдей тең,
Ок жыландай октолгон
Адам дан артын жумуру
Качырган жоосу жок болгон.
Берген болсо Бээжинди
Беш капкасын сураймын,
Бербей койсо чалгынды,
Беренсиген Алмамбет,
Белеске канын төгөмүн!
Кабыргасын сөгөмүн!
Кайрылып колго келбестен
Качырып Бээжин киремин,
Кангайга жете сүрөмүн,
Алмамбетти баш кылып

Кытайды кырып келемин!
Кегала оозун бурбастан,
Көп токтолуп турбастан,
Сары изине чеп салып,
Саргара кууду Алманды.

Чубактын мындай күтүүсүз кадамы акылман Бакай менен шер Манас үчүн проблемалуу кырдаалды жаратып, сюжеттик окуянын татаалданып, оной менен чечилгистей болуп чиеленишине алып келет. Манас, Бакай Чубакты акылына келтирүүгө далбасташып, кеңештерин беришет. Бирок Чубак «Алмамбет кетип чалгынга, артында калчу мен белем» - деп, айткан акылга көнбөй, Алмамбеттин артынан айкырып чаап жөнөйт.

Чубак менен Алмамбеттин ээн жерде бетме-бет келип, бири-бирине курал кесеп, каардана жаакташып турушу, сюжеттин драмалык кульминациясы болуп эсептелет. Драма изилдөөчү, профессор Советбек Байгазиев сюжеттин ушул- моменттин төмөндөгүчө туура мүнөздөгөн: «Диалог - кагылышуу өзүнүн кульминациялыкпснокотуна чейин өсүп жетет. Күчтүү ой-сезимдер манасчынын сөзү аркылуу эмес, баатырлардын өздөрүнүн тикелей речи аркылуу берилет. Арына, намысына келип, толкунданган Алмамбет менен Чубактын бет мандай келип жаалдана жаакташып турган диалогу ич жактан пружинадай толгонгон нагыз драмалык диалогдун өзү».

Алмамбет: - Кан кылгын дедим киминди?
Кааладым, келдим дининди.

Каның экеен биринчи,
Каардансам шу жерде,
Калабалуу Чубагым,
Кагайынбы жининди.
Душмандыгын билинди,
Билипсин кытай зилинди.
Кесегин келди бу күндө,
Кесейинби тилинди!

Чубак: - Атындын оозун бура тур.

Ала көөдөн калмак кул,
Алдыңкы жерде тура тур.
Калмак сенин белинби?
Берирээк мактап отурган
Калча сенин шеринби?
Кызыталак кытайым,
Бузайынбы чебинди?
Жарайынбы, Алмамбет,
Ичиндеги черинди?
Он эки түркүн кол баштап,
Чалгын чалаар сенсинби?
Кеңеште жок, кепте жок,
Оорукта калаар менминби?
Капкайда калган жеринден
Кылжейрен минип келгенсин,
Кайнаган калын элинден,
Ушундай бузукундан келгенсин!
Менин айткан сөзүмө
Киресинби, шум кытай?
Барар жери беш белек.
Мен да бирге барайын,
Көнөсүнбү, шум кытай?!
Көнбөс болсон сөзүмө,
Азыр менин колумдан
Өлөсүнбү, шум кытай!

Ичтен кайнап чыккан, буркан-шаркан сезимдер менен коштолгон сөз эрөөлү өзүнүн бийик чокусуна жетип, эрегишкен экее кылычтарын кындан сууруп, тулпарларын теминип, бири-бирин беттеп, кандуу кагылышууну көздөп жөнөшөт. Ушул учурда Манас улгуруп жетип келип, экөөнүн ортосуна туше калып, каршылашкан тараптарды эки жакка ажыратат да, акыры конфликт баатырлардын элдешүүсү менен аяктайт.

Адабияттар:

1. Юнусалиев Б. Кириш сөз. - Китепте: Манас. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1958, 5-6.
2. Карасаев К. Манасчы Саякбай Карала уулун табышым. - «Ала-Тоо», 1989, № 3.
3. Кулмамбетов Ж. Манас - кыргыз элинин эпикалык театры. - «Ала-Тоо», 1995, №1,211-6.
4. Белинский В.Г. Полное собрания сочинении., Т.5. Москва, Советский писатель, 1955, 221-6.
5. Байгазиев С. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы. Бишкек, «Элпек», 2002, 56-6.
6. Борбутулов М. Адабияттын теориясы. Бишкек, 1996, 463-6.
7. Ауэзов М. Киргизский героический эпос «Манас» .- Китепте: Адамзаттын Манасы, «Жазушы», 1995, 67-6.

Рецензент: д.филол.н., академик Акматалиев А.